

Jacek Chotkowski*, Jerzy Rembeza**

*Politechnika Koszalińska w Koszalinie,
**Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin w Boninie

KIERUNKI DOSKONALENIA INSTYTUCJI RYNKOWYCH SEKTORA ROLNO-SPOŻYWCZEGO W POLSCE

TRENDS IN IMPROVING THE MARKET INSTITUTIONS OF AGRO-FOOD SECTOR IN POLAND

Słowa kluczowe: rolnictwo, obszary wiejskie, otoczenie instytucjonalne, rynek, rozwój

Key words: agriculture, rural areas, institutional environment, market, development

Synopsis. Zaprezentowano najważniejsze elementy otoczenia instytucjonalnego polskiego rolnictwa. Rolę instytucji rozpatrywano na tle teoretycznych koncepcji nowej ekonomii instytucjonalnej. Określono kierunki doskonalenia instytucji warunkujące przyspieszenie rozwoju gospodarczo-społecznego polskiego rolnictwa. Oprócz rozwoju mechanizmów rynku zwrócono uwagę w szczególności na sprzyjające przedsiębiorczości zmiany w zwyczajach nieformalnych, uproszczenie uregulowań prawnych i fiskalnych, usprawnienie administracji, kreowanie wzajemnego zaufania i wzmocnienie społeczeństwa obywatelskiego.

Wstęp

Na istotną rolę instytucji w rozwoju gospodarczym wskazywał już twórca ekonomii klasycznej Smith wyrażając pogląd, że mechanizm rynkowy będzie sprzyjał harmonii ale jedynie w otoczeniu odpowiedniego systemu prawnego i instytucjonalnego [Blaug 1994]. Kluczowa rola systemu instytucjonalnego jest akcentowana w teorii ekonomii instytucjonalnej. Współczesna wersja ekonomii instytucjonalnej nie neguje założeń ekonomii neoklasycznej, akceptuje gospodarkę rynkową i konkurencję, liberalizm polityki gospodarczej oraz efektywność ekonomiczną jako kryterium celu gospodarowania. Nowa ekonomia instytucjonalna podkreśla znaczenie społecznej koordynacji, wychodząc z założenia, że mechanizm rynku, zarówno w dziedzinie alokacji, jak i podziału powinien być wspomagany przez działalność instytucji. Kierunek ten wiąże znaczenie instytucji z efektywnością gospodarowania, uznając że kształt systemu instytucjonalnego decyduje o poziomie kosztów transakcyjnych [Wilkin 2002].

Kształtowane ewolucyjnie instytucje społeczne stanowiły podstawę funkcjonowania tradycyjnych społeczności wiejskich [Wilkin 2002]. W miarę rozwoju gospodarki kapitalistycznej w rolnictwie rolę instytucji nieformalnych (zwłaszcza tradycji) w dużej mierze zastąpiły takie instytucje, jak: rynek, nauka i doradztwo, przedsiębiorstwa otoczenia rolnictwa oraz regulacje formalne ustanowione przez państwo. W systemie instytucjonalnym rolnictwa można wyróżnić kilkanaście rodzajów instytucji, które w zasadniczy sposób kształtują jego efektywność i konkurencyjność. W gospodarce centralnie planowanej podstawową rolę odgrywały organizacje ze sfery realnej wymiany towarów i usług, w szczególności spółdzielnie zaopatrzenia i zbytu prowadzące skup produktów rolnych i kółka rolnicze świadczące usługi produkcyjne [Kowalczyk 2002]. Transformacja ustroju politycznego i ekonomicznego spowodowała powstanie nowych instytucji, w tym działających w sferze regulacji rynkowej i wspierania rozwoju rolnictwa i wsi.

Celem pracy o charakterze analizy studyjnej była identyfikacja i charakterystyka najważniejszych elementów otoczenia instytucjonalnego w sektorze rolniczym i wiejskim. Zwrócono uwagę na kierunki doskonalenia i rozbudowy tych elementów. Trzeba podkreślić, że podobnie jak procesy rozwojowe całej gospodarki decydują o możliwościach wzrostu ekonomicznego i kierunkach modernizacji rolnictwa, tak instytucje całej gospodarki wpływają na kształt instytucji specyficznych dla rynku rolniczego i wiejskiego.

Pojęcie instytucji rynkowych

Pojęcie instytucji wprowadził do ekonomii Veblen, jako system utrwalonych postaw społecznych, wzorców myślenia i zachowania, obyczajów i zwyczajów, które regulują procesy życiowe społeczeństwa [Drabińska 2007, Stankiewicz 2007]. Podstawą rozwoju cywilizacyjnego społeczeństw są zmiany instytucji gospodarczych: własności prywatnej, gospodarki pieniężnej i systemu finansowego, systemu cen, form organizacyjnych przemysłu. Według definicji Northa, instytucje w nowej ekonomii instytucjonalnej rozumiane są jako formalne i nieformalne zasady postępowania ludzi, wzory zachowań, reguły gry [Gancarczyk 2002]. Instytucje należy wyraźnie odróżnić od organizacji, które są wykonawcami reguł, podmiotami działającymi na rynku, czyli „graczami”. Z kolei Commons podkreślił ogromną rolę w kształtowaniu życia gospodarczego legislacyjnej działalności państwa [Stankiewicz 2007]. Sformułował również koncepcję kontroli działań indywidualnych przez działania kolektywne takich instytucji jak: organizacje pracownicze, zrzeszenia przedsiębiorców i farmerów. Celem działań kolektywnych jest zarówno ograniczanie swobody działań indywidualnych, jak też wyzwalamie inicjatywy. Commons uważał, że ekonomia instytucjonalna jest syntezą prawa, ekonomii i etyki [Stankiewicz 2007].

Sformułowane przez Williamsona [1985] zasady współczesnej wersji koncepcji ekonomii instytucjonalnej zakładają ustalenie właściwych relacji między mechanizmem wolnorynkowym a rolą instytucji. Funkcjonowanie rynku powinno być wspomagane, zarówno w dziedzinie alokacji, jak i podziału, przez działalność instytucji. Instytucje przez koszty transakcyjne, decydują o efektywności gospodarowania oraz o tempie zmian dostosowawczych. Sprzyjające rozwojowi gospodarstwu instytucje ułożone są na czterech podstawowych poziomach analizy [Williamson 1985].

- instytucje nieformalne stanowiące społeczne podłoże: zwyczaje, zasady moralne, tradycja, religia,
- ustrój polityczno-prawny i ekonomiczny: regulacje dotyczące praw własności, formalnych procedur biurokratycznych, wymiaru sprawiedliwości i systemu zarządzania sferą publiczną,
- optymalizacja kosztów transakcyjnych przez właściwe relacje między transakcjami rynkowymi a zarządzaniem hierarchicznym (integracja pionowa i pozioma),
- mikroekonomiczne mechanizmy poprawy efektywności, oparte na rachunku marginalnym.

Rozwój mechanizmów rynku

Mechanizm rynkowy pełni kluczową rolę w systemie gospodarczym stanowiąc siłę sprawczą procesów ekonomicznych i weryfikator ich efektywności, a także zapewniając koordynację działalności gospodarczej oraz uruchamiając procesy konkurencji. Podstawowe funkcje mechanizmu rynkowego to [Kowalski 2007]:

- informacyjna – przebieg i wyniki gry rynkowej dostarczają uczestnikom rynku informacji wykorzystywanej do alokacji zasobów, optymalnego użycia czynników produkcji, stosowania efektywnej strategii marketingowej, a także do kształtowania długofalowej polityki cen, wielkości podaży, jakości produktów, określenia zachowań wobec kontrahentów oraz takiego manipulowania parametrami rynku, aby czerpać korzyści z niewiedzy i nieefektywności innych uczestników rynku,
- dochodotwórcza – rynek pomnaża dochody sprawnie działających uczestników rynku, natomiast niesprawni uczestnicy ponoszą straty,
- efektywnościowa – mechanizm rynkowy wymusza efektywność gospodarowania weryfikując indywidualną efektywność ekonomiczną podmiotów gospodarczych z rynkowymi normami racjonalności (zasada racjonalnego działania),
- równoważąca – automatycznie przywraca równowagę między popytem a podażą za pomocą cen, co implikuje równowagę w całym układzie rynku (samoregulacja).

Przez rozwój mechanizmu rynkowego należy rozumieć niezakłócone kształtowanie w wyniku relacji podaży i popytu tendencji cenowych jako przesłanek decyzji ekonomicznych uczestników rynku. Powinno to prowadzić do zwiększania efektywności procesów produkcyjnych oraz poprawy jakości i wartości użytkowej dla konsumenta. W polskiej polityce gospodarczej zadanie rozwoju rynku realizowane jest głównie przez przeciwdziałanie praktykom monopolistycznym i działalność Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów. Równie istotne jest wspieranie powstawania nowych firm (przedsiębiorczości), w tym w sektorze agrobiznesu oraz na obszarach wiejskich. Wzmacnianiu konkurencji rynkowej sprzyja obecność na krajowym rynku przedsiębiorstw zagranicznych, w tym firm globalnych. Jednocześnie bardzo ważne jest skuteczne wspieranie polskich

uczestników rynku: producentów rolnych, jak również firm obrotu i przetwórstwa oraz zaopatrzenia w środki produkcji (np. firm nasiennych), aby nie ulegały one marginalizacji, lecz były zdolne do ekspansji rynkowej, również na rynki zagraniczne. Efektywność funkcjonowania rynku usuwa uniemożliwiające bariery wejście sektorów na rynek oraz poprawia informację rynkową. Należy jednak dbać, aby tworzone instytucje rynkowe nie prowadziły do umowy cenowej, naruszania prawa i oszukiwania innych uczestników rynku [Lissowska 2008].

Normy prawne i administracyjne

W związku z wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej jako regionalnego ugrupowania integracyjnego przeprowadzono w naszym kraju proces dostosowania prawa do systemu prawa Wspólnot Europejskich (*acquis communautaire*). Około jednej trzeciej tych przepisów dotyczy wspólnej polityki rolnej. Dla rozwoju ekonomicznego sektora rolno-spożywczego szczególnie ważne są uregulowania dotyczące prawa gospodarczego, w tym prawa rolnego. Zastrzeżenia do jakości i skuteczności stanowionego w tym zakresie prawa dotyczą zbyt dużej liczby przepisów prawnych oraz zbyt dużej liczby dziedzin regulowanych przepisami. Biurokratyzacja życia gospodarczo-społecznego istotnie zwiększyła się w wyniku przyjęcia dorobku prawnego Unii Europejskiej. Z punktu widzenia podmiotów agrobiznesu następuje zbyt częsta nowelizacja obowiązujących aktów prawnych (ustaw, a zwłaszcza rozporządzeń), w związku z czym ustalenie aktualnego stanu prawnego wymaga pomocy specjalistów prawa. Zlecenia usług prawnych wymaga często również zrozumienia i zinterpretowania opublikowanych w Dziennikach Urzędowych aktów prawnych, gdyż pisane są one hermetycznym językiem prawniczym. Korzystanie z profesjonalnych usług prawnych zwiększa koszty transakcyjne. Jeszcze większe koszty tego rodzaju powoduje długo trwające postępowania i mała skuteczność sądów w naszym kraju w zakresie egzekwowania uprawnień własnościowych. Korzystne dla rozwoju agrobiznesu zmiany instytucjonalne w zakresie formalnych norm prawnych musiałyby zakładać radykalną zmianę filozofii prawa wymuszoną stanowczą wolą polityczną. Chodziłoby o rzeczywiste, a nie tylko deklaracyjne uproszczenie prawa i procedur biurokratycznych. Należałoby zacząć od zmniejszenia liczby aktów prawnych oraz opracowywania ich językiem zrozumiałym dla przeciętnego obywatela.

Poziom przedsiębiorczości w środowisku rolniczo-wiejskim w największym stopniu zależy od sprzyjającej działalności biznesowej, obowiązujących przepisów prawnych, finansowych, fiskalnych i administracyjnych. Mimo wielokrotnych deklaracji kolejnych rządów, przepisy dotyczące tych problemów nie zostały dotychczas znacząco uproszczone. Przykładowo, nie zrealizowano dotychczas, tzw. „zasady jednego okienka”, ani nie zmniejszono obciążeń o charakterze fiskalnym powodujących wysokie pozapłacowe koszty stanowiska pracy, uciążliwości z tytułu niejednoznacznych i niestabilnych przepisów, częstych kontroli itp. Przeszkodą są również często absurdalne, nie sprzyjające przedsiębiorczości, przepisy dotyczące prawa pracy oraz bezpieczeństwa i higieny pracy, z których niektóre uchwalono w ostatnich dwóch latach, niekiedy tłumacząc je wymogami UE. Czas, który upływa od pierwszego zgłoszenia do załatwienia końcowych formalności związanych z powołaniem (rejestracją) nowej firmy jest w Polsce dłuższy niż w innych krajach UE.

Normy nieformalne (kulturowe, zwyczajowe, etyczne)

Wśród nieformalnych norm, najważniejsze znaczenie dla rozwoju gospodarczego ma przestrzeganie zasad etycznych i uczciwość między uczestnikami życia gospodarczego (transakcji). W sektorze rolniczym powyższe cechy należały do kanonu tradycyjnych wartości tego środowiska. Wzmacniane były znaczącą rolą religii (głównie katolickiej) na polskiej wsi. Problemem jest natomiast poczucie wzajemnego zaufania warunkujące współpracę biznesową. Powyższe normy zwyczajowe powodują niską skuteczność polityki tworzenia zbiorowych ofert rynkowych oraz organizowania grup producenckich i marketingowych. Małej popularności form współdziałania mikroekonomicznego towarzyszą trudności współpracy na poziomie regionu i kraju, np. dotyczącej wypracowania wspólnego stanowiska w kluczowych problemach. Do rangi swoistej normy zwyczajowej urasta rozbicie i kierowanie się osobistymi ambicjami reprezentacji politycznych i związkowych środowiska rolniczego. Przykładowo, w innych krajach UE normą jest występowanie strony rządowej i społecznej ze wspólnym jednolitym stanowiskiem w istotnych sprawach rolnictwa i wsi. W Polsce w wielu wypadkach trudno taką zgodność uzyskać. Pozytywnie należy natomiast ocenić cechy rolników i całego środowiska wiejskiego kształtowane tradycją, jak: pracow-

tość, wytrwałość i etos uczciwej pracy. Charakterystyczne są postawy poszanowania obiektywnych praw przyrodniczych (ochrona środowiska) oraz stwarzania korzystnych warunków chowu zwierząt (dobrostan). Do pozytywnych zwyczajowych cech środowiska wiejskiego zaliczamy współpracę lokalną i angażowanie się w prace społecznie użyteczne na rzecz środowiska zamieszkania [Wilkin, Nurzyńska 2008]. Do wymienionych norm zwyczajowych zaliczamy skłonność społeczności wiejskiej do przedsiębiorczości. W teorii ekonomii Weber [Stankiewicz 2007] wiązał rozwój gospodarki kapitalistycznej z takimi nieformalnymi cechami ówczesnego społeczeństwa zachodniej Europy, jak: radykalna protestancka moralność, kult dobrej roboty i oszczędzania. Przedsiębiorczość (organizacja, zarządzanie) stanowi wyodrębniony przez Marshalla czwarty czynnik produkcji. Należy uznać, że jest to czynnik najważniejszy, gdyż decyduje o efektywności wykorzystania pozostałych: ziemi, pracy i kapitału. Przedsiębiorczość w rolnictwie dotyczy cech właścicieli gospodarstw, którzy w oparciu o posiadaną wiedzę technologiczną i ekonomiczną, absorpcję innowacji oraz wykorzystanie szans rynkowych zwiększają efektywność produkcji. Instytucjonalnymi czynnikami sprzyjającymi przedsiębiorczości są instytucje doradztwa rolniczego i inne źródła wiedzy oraz instytucje dostarczające środków finansowych i kapitałowych. Do uniwersalnych czynników sprzyjających przedsiębiorczości zaliczamy również poziom rozwoju infrastruktury. Niezmiernie ważne są jednocześnie postawy sprzyjające rozwojowi przedsiębiorczości: pracowitość i szacunek dla pracy (jako źródła zarobku), przywiązanie do własności (przekazanie dzieciom warsztatu pracy w dobrym stanie), ambicje modernizacyjne, satysfakcja jako motyw pracy (głównie finansowa) [Duczkowska-Małysz, Duczkowska-Piasecka 2002]. Pojęcie przedsiębiorczości rolniczej obejmuje w szczególności rozszerzanie typowej działalności rolniczej w kierunku partycypacji w kanałach marketingowych, przetwórstwa i uszlachetniania (zwiększanie wartości dodanej). Trudnym problemem jest również przedsiębiorczość pozarolnicza, to znaczy znajdowanie źródeł zarobkowania przez osoby, dla których brak jest pracy w rolnictwie. W Polsce niestety zbyt małą część społeczności wiejskiej wykazuje aspiracje i chęci osiągnięcia sukcesu i przezwyciężenia zjawisk niekorzystnych (bezrobocie, ubóstwo, apatia społeczna, postawy roszczeniowe). W tej sytuacji Kłodziński [2008] podkreśla konieczność kreowania innowacji instytucjonalnych, które będą przyspieszać rozwój obszarów wiejskich.

Instytucje integracji poziomej i spółdzielnie

Istniejące rozdrobnienie podaży (dominacja drobnych gospodarstw) w polskim rolnictwie osłabia pozycję rynkową dostawców oraz zwiększa koszty transakcyjne. Oddziałuje również negatywnie na standardy jakościowe w obrocie, umożliwia wdrożenia instrumentów marketingu oraz możliwość skompletowania dużych handlowych partii jednorodnego surowca, np. dla celów eksportowych [Chotkowski 2007]. Słaby rozwój instytucji współdziałania drobnych rolników (farmerów) w kontekście globalizującej się gospodarki rodzi również niebezpieczeństwo, że zostaną oni wypchnięci z rynku, mimo pewnej przewagi nad wielkimi producentami (np. niskoopłacona praca rodziny) lub wiedzy o lokalnych warunkach produkcji i preferencjach popytu [Marcelova i in. 2009]. Stąd za zadanie pierwszoplanowe należy uznać podejmowanie przez rolników form wspólnego działania na rynku tworząc własne struktury gospodarcze. Przyczynami słabego zainteresowania rolników formami integracji poziomej są bariery mentalnościowe rolników, w tym przyzwyczajenie do indywidualizmu w działalności gospodarczej. Trudne do przezwyciężenia jest występujący między rolnikami deficyt wzajemnego zaufania, poczucia zazdrości i współzawodnictwa oraz konfliktowości. Szczególną barierę stanowi wymóg objęcia większości przychodów z grupowej sprzedaży i działalności (oprócz przeznaczonych na zakup środków produkcji) podatkiem dochodowym.

Agencje płatnicze

Agencje płatnicze w Polsce zorganizowano według koncepcji zbliżonej do modelu zdecentralizowanego w układzie programów [Kowalczyk 2002]. System instytucjonalny stosowania wspólnej polityki rolnej (CAP) w Polsce opiera się na funkcjonowaniu dwóch agencji płatniczych (ARR, ARiMR). Mimo, że budowa agencji płatniczych była procesem kosztownym i skomplikowanym, rozpoczęły one pracę z początkiem członkostwa Polski w UE i realizują swoje zadania w tym zakresie w sposób zadowalający. Ogólne zalecenia odnośnie doskonalenia funkcjonowania agencji płatniczych dotyczą upraszczania biurokratyzowanych procedur, większej ich przejrzystości i stabilności wymagań. Rolnicy stanowią bowiem grupę społeczno-zawodową, dla której nadmierna

biurokracja stanowi duże utrudnienie. W przeszłości zdarzały się przypadki, że agencje żądały od rolników więcej dokumentów i stosowały nawet bardziej restrykcyjne procedury niż wymagały tego przepisy UE. Należy więc upraszczać i stabilizować procedury oraz wymogi formalne składania, realizowania i rozliczania wniosków o dotacje i fundusze pomocowe WPR. Wydaje się, że efektywność programów pomocowych UE uległaby zwiększeniu, gdyby możliwie szczegółowy wykaz działań, warunków i wymogów (wzory wniosków itp.) ich udzielania wraz z przewidywanym harmonogramem był znany potencjalnym beneficjentom już na początku wieloletniego okresu programowania (perspektywy budżetowej). Programy pomocowe i wykaz działań powinien być znany z dużym wyprzedzeniem, aby potencjalni beneficjenci byli w stanie przeanalizować możliwości zgłoszenia wniosku i jego starannego opracowania. W obecnym systemie zbyt krótki jest okres od ogłoszenia działań do terminu składania wniosków. Ponadto, konieczne jest bieżące śledzenie ogłaszanych do realizacji działań i konkursów. Ogólnie agencje płatnicze jak i wszystkie publiczne jednostki pracujące na rzecz rolnictwa i wsi, powinny kierować się w swoich działaniach realizacją misji pomocy w rozwoju rolnictwa i wsi. W celu realizacji tego nadrzędnego celu niezbędne jest zmiana nastawienia zatrudnionego personelu z typowo urzędniczego – w kierunku doradztwa i pomocy, również merytorycznej dla beneficjentów.

Instytucje społeczeństwa obywatelskiego

Oprócz jakości kapitału ludzkiego (cech indywidualnych – wykształcenie, zdrowie, chęć do pracy) jeszcze większe znaczenie dla poziomu rozwoju gospodarczo-społecznego ma jakość kapitału społecznego. Kapitał społeczny to skłonność obywateli określonych zbiorowości do współdziałania nakierowana na rozwiązywanie lokalnych problemów. W wiejskich środowiskach lokalnych utrzymywana jest tradycja społecznej współpracy, pomocy sąsiedzkiej oraz angażowania się w prace społecznie użyteczne. Postawy te wynikają z więzi wynikających z zamieszkiwania na tym samym terenie. W środowisku wiejskim działa znacznie mniej formalnych organizacji pozarządowych, fundacji, organizacji społeczno-politycznych niż w miastach. Notuje się mniejsze zaangażowanie wsi w ogólnokrajowe sprawy publiczne [Wilkin, Nurzyńska 2008]. Koniecznością jest również aktywizacja działalności i wzmocnienie instytucjonalnej roli organizacji samorządu rolniczego, branżowych organizacji producentów oraz zrzeszeń przedsiębiorstw agrobiznesu. Nacisk polskich organizacji rolniczych, zarówno w ramach demokracji przedstawicielskiej, jak i demokracji uczestniczącej (np. protesty) na korzystne rozwiązania dla rolnictwa stanowiące źródło renty politycznej (dotacje budżetowe), ale też ekonomicznej (obniżanie kosztów produkcji i transakcyjnych) jest w porównaniu z takimi krajami, jak: Francja, Niemcy, Holandia stosunkowo niewielki.

Podsumowanie

Rolnictwo charakteryzuje relatywnie wolne tempo wdrażania postępu technologicznego jak i powolne zmiany w mentalności (konserwatyzm) mieszkańców obszarów wiejskich. Jest to równocześnie sektor gospodarki, gdzie funkcjonowanie autonomicznego mechanizmu rynkowego napotyka na znaczne ograniczenia. Stąd wydaje się, że koncepcja ekonomii instytucjonalnej relatywnie dobrze opisuje uwarunkowania tego sektora gospodarki. Oprócz niezakłóconego mechanizmu konkurencji wolnorynkowej efektywność funkcjonowania rynku rolnego zwiększa oddziaływanie takich instytucji, jak: normy prawne i administracyjne, normy zwyczajowe i kulturowe (nieformalne), agencje płatnicze, instytucje integracji poziomej i instytucje społeczeństwa obywatelskiego. Istotną rolę odgrywają ponadto, nieomówione w pracy formy infrastruktury rynku (targowiska, rynki hurtowe, giełdy), formy powiązań producentów z przedsiębiorstwami skupu i przetwórstwa, informacja rynkowa, agencje nadzorujące normy jakościowe i sanitarne, agencje rolne, nauka i doradztwo. Poziom rozwoju większości tych instytucji i skuteczność ich oddziaływania na rozwój rolnictwa nie jest w pełni zadowalający. Wymagają one ciągłego doskonalenia z punktu widzenia stymulowania poprawy efektywności rolnictwa. W wielu wypadkach celowe jest wymuszanie preferowanych kierunków zmian przez wyrażanie zdecydowanej woli ze strony polityki rolnej państwa, która obok Wspólnej polityki rolnej UE jest najważniejszym kreatorem zmian instytucjonalnych.

Literatura

- Blaug M.** 1994: Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne. PWN, Warszawa, s. 742-749.
- Chotkowski J.** 2007: Marketingowe podstawy rozwoju rynku nasion rolniczych. Monogr. i Rozpr. Nauk. IHAR, Radzików, nr 26, s. 134.
- Drabińska D.** 2007: Mini wykłady z historii myśli ekonomicznej. Od merkantylizmu do monetaryzmu. Wyd. SGH, Warszawa, s. 125.
- Duczkowska-Malysz K., Duczkowska-Piasecka M.** 2002: Programowanie rozwoju lokalnego w świetle regionalnej polityki strukturalnej Unii Europejskiej. [W:] *Wies i rolnictwo. Perspektywy rozwoju*. IERiGŻ, IRWiR, PAN, SGH, Warszawa, 15-36.
- Gancarczyk M.** 2002: Instytucja a organizacja w nowej ekonomii instytucjonalnej. *Gospodarka Narodowa*, nr 5-6, s. 78-94.
- Lissowska M.** 2008: Instytucje gospodarki rynkowej w Polsce. Institutions for market economy. The case of Poland. Wyd. C.H. Beck, Warszawa, s. 71.
- Marcelova H., Meinzen-Dick R., Helin J., Dohrn S.** 2009: Collective action for smallholder market access. *Food Policy*, vol. 34, s. 1-7.
- Stankiewicz W.** 2007: Historia myśli ekonomicznej. PWE, Warszawa, s. 520.
- Kłodziński M.** (red.) 2008: Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014-2020. IRWiR PAN, Warszawa, s. 221.
- Kowalczyk S.** 2002: Przygotowanie instytucjonalne Polski do korzystania ze środków Unii Europejskiej przeznaczonych dla rolnictwa i obszarów wiejskich. [W:] *Wies i Rolnictwo. Perspektywy rozwoju*. IERiGŻ, IRWiR PAN, SGH, Warszawa, s. 317-325.
- Kowalski A.** 2007: Funkcjonowanie rynku żywnościowego i rolnego. [W:] *Rynek rolny w ujęciu funkcjonalnym* (red. W. Rembisz, M. Idzik). WSFiZ, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 13-40.
- Wilkin J., Nurzyńska I.** (red.). 2008: Polska wieś 2008. Raport o stanie wsi. FDPA, Warszawa.
- Wilkin J.** 2002: Budowa instytucji wspierających rozwój wsi i rolnictwa w kontekście integracji Polski z Unią Europejską. [W:] *Wies i rolnictwo. Perspektywy rozwoju*. IERiGŻ-PIB, IRWiR-PAN, SGH, Warszawa, s. 199-222.
- Williamson O.E.** 1985: The economic institutions of capitalism. The Free Press, New York

Summary

The paper touches on the most important elements of the institutional environment of Polish agriculture. The role of the institutions was analysed in the context of theoretical concepts of new institutional economy. The trends were defined in improving the institutions determining the acceleration of the social and economic development of Polish agriculture. Besides to market mechanisms, the attention was drawn particularly to changes favourable for entrepreneurship, in informal customs, simplified legal and fiscal regulations, improvements in administration, creating mutual trust and strengthening the civil society.

Adres do korespondencji:

dr inż. Jacek Chotkowski
 Politechnika Koszalińska
 Instytut Ekonomii i Zarządzania, Zakład Marketingu
 ul. Kwiatkowskiego 6E
 75-343 Koszalin
 tel. (94) 343 91 58
 e-mail: jchotkowski@wp.pl